

Cerkev na zatožni klopi

Dvajseto stoletje so oblikovali trije totalitarizmi: fašizem, nacionalsocializem in komunizem. Kot piše Courtois v *Črni knjigi komunizma* 2. *Težka dediščina ideologije* je interpretacija zgodovine, ki je dominirala obdobje do devetdesetih let, pod močnim vplivom komunističnega zgodovinopisja karakterizirala 20. stoletje predvsem kot obdobje spoprijema med naprednim socializmom in nazadnjaškim kapitalizmom. To interpretacijo je leto 1991 privedlo dokončno do absurda. *“Postalo je jasno, da je bil glavni spoprijem – in to predvsem v Evropi – med z revolucionarnimi strastmi in z ideološko radikalnostjo prežetimi totalitarnimi strujami in vladami na eni strani in demokratičnimi strujami in vladami, ki so dopuščale različnost mnenj, na drugi strani ...”*¹

Medtem ko ni večjega razhajanja mnenj o nadvse nizkotnih in mednarodnopravno ter moralno neopravičljivih dejanjih fašizma in nacionalsocializma, veljajo zločini komunizma za manj obsodbe vredni, deloma celo povsem neprimerljivi s početjem fašistov in nacional-socialistov. Čeprav *Črna knjiga komunizma* prepričljivo prikazuje, da je komunizem povzročil najmanj 95 milijonov smrtnih žrtev po celem svetu, nekateri zgodovinarji in pretežen del publicistike še vedno delajo veliko razliko med totalitarnimi sistemi. Seveda ne gre za to, da bi jih enačili. Nacionalsocializem in fašizem sta v večkratnem smislu nekaj drugega kot komunizem. Gre za to, da vse totalitarne pojave in režime, tudi komunizem, ocenjujemo na podlagi istih kriterijev in da ne delamo razlik med žrtvami.

Po razpadu Habsburške monarhije leta 1918 je tudi slovenski narod preizkusil vse tri

totalitarne sisteme. Zapustili so globoke sledi, predvsem pa komunizem, ker je trajal skoraj pet desetletij. Ti totalitarni pojavi so tesno prepleteni, da lahko trdimo, da komunistične revolucije v Sloveniji brez nacionalsocialistične in fašistične okupacije ne bi bilo. Slovenska Katoliška cerkev je v tem času igrala posebno vlogo. Vsaj dva izmed omenjenih treh totalitarnih režimov pa sta ji bila izredno sovražna. Nacizem in komunizem se v tem, kako sta ravnala s predstavniki Cerkve, bistveno ne razlikujeta. Delno to velja tudi za obdobje fašizma v tistih predelih, ki so po 1. svetovni vojni oz. po pogodbi v Rapallu 12. novembra 1920 bili priključeni Italiji – Primorska (Goriška, Trst, Istra), del Notranjske (politični okraj Postojna in sodni okraj Idrija), dekanat Trbiž v Kanalski dolini in Bela Peč. Tam so živeli Slovenci pretežno v goriški in tržaški škofiji, pa tudi v videmski.

Na Primorskem so bile po priključitvi predela k Italiji razmere za Slovence zelo težavne. Italijani so Primorsko sistematično poitalijančevali. Že leta 1923 je po šolski reformi izginil slovenski jezik iz šolskih programov, 1928 je bil prepovedan slovenski periodični tisk in prosvetne oz. kulturne organizacije. Ministrstvo za prosveto je zahtevalo, da se tudi verouk poučuje samo v italijanskem jeziku. Sčasoma je bilo tudi vedno manj gospodarskih inštitucij.

Nižja duhovščina je bila neprenehno tarča policijskih posegov, višja duhovščina pa je bila pod stalnim pritiskom zaradi preveč prijaznega stališča do slovanskega prebivalstva. Končno sta bila odstranjena goriški nadškof Francišek Borgia Sedej (1931) in tržaško-koprski škof Luigi Fugar (1936). Njuna nasled-

nika sta slovenščino odstranila iz cerkvenih ceremonij in verskega pouka. Razmerje med verniki in škofi je bilo zato zelo napeto. Čeprav je bila slovenščina takorekoč ilegalna, so slovenski duhovniki zelo veliko prispevali k temu, da se je slovenski jezik na Primorskem ohranil. Podpirali so narodno zavestnost, naskrivaj so razširjali slovenske knjige, časopise in pesmi. Cerkev je postala učilnica slovenščine, pri verouku, ki so ga preložili iz učilnic v cerkvene prostore, so otroci brali iz slovenske čitanke.

V smislu pogodbe iz St.Germaina (10. 9. 1919) je bila meja z Avstrijo določena skladno z izidom koroškega plebiscita, ki je bil 10. oktobra 1920. V takoimenovani coni A (okrožja Velikovec, Borovlje, Rožek in Pliberk) je 59,04 % prebivalcev – iz razlogov, ki jih tukaj ni moč analizirati – glasovalo za Avstrijo in 40,06 % za Jugoslavijo. Kljub večjim težavam od vsega začetka naprej in germanizacijskim tendencam, ki so izhajali predvsem iz "Kärntner Heimatdienst-a", so se koroški Slovenci kulturno najprej dobro razvijali. Po Anschluß-u pa je nacistični režim sistematično preganjal slovenske duhovnike. Podobno kot na Primorskem so tudi na Koroškem duhovniki simbolizirali slovensko kulturo in identiteto, zato so bili od vsega začetka ovira nacionalsocialističnim idejam. Kapitularni vikar dr. Andreas Rohrer, ki je 1939 prevzel upravo škofije in nacizmu ni bil naklonjen, je po svojih močeh naredil, kar je mogel. Med drugim je poslal nekaj poročil v Vatikan. Slovenski duhovniki so mu bolj zaupali kot njegovemu predhodniku škofu Hefterju. Vendar pa je pod pritiskom nacističnih oblasti z zelo problematičnim odlokom prepovedal uporabo slovenščine na južnokoroškem območju, kar je veljalo tudi za del ljubljanske škofije. S tem je hotel obdržati slovenske duhovnike v domačih župnijah.

Takoj po 6. aprilu 1941, to se pravi po nemškem napadu na Jugoslavijo, je gestapo

zaprl večino slovenskih duhovnikov, tudi tiste, ki niso več delovali na dvojezičnem ozemlju. Pri pogajanjih med škofijo in gestapom za izpustitev zaprtih slovenskih duhovnikov so Nemci zahtevali premestitev vseh slovenskih duhovnikov v roku sedmih dni, najmanj deset od njih pa naj se premesti v druge škofije. Bila je velika nevarnost, da Nemci zaprte duhovnike pošljejo v koncentracijska taborišča. Kancler Josef Kadras je dosegel, da so večino duhovnikov do 28. aprila 1941 resnično izpustili. Duhovniki, ki niso bili aretirani, so lahko ostali v svojih župnijah. Na Koroškem ja nacizem pregnal, zaprl oz. poslal v koncentracijska taborišča okoli 60 slovenskih duhovnikov.

Ob nemškem napadu na Jugoslavijo, 6. 4. 1941, je bila Slovenija oz. Dravska banovina cerkveno razdeljena v dve škofiji: ljubljansko in lavantinsko. Lavantinska škofija, ki so jo v celoti zasedli Nemci, je obsegala 24 dekanij, 223 župnij in eno ekspozituro, poleg tega je lavantinski škof upravljal kot apostolski administrator tri župnije sekovske škofije in dve dekaniji s 13 župnijami krške škofije ter dve dekaniji z 18 župnijami sombotelske škofije. Ker je Prekmurje prešlo v madžarsko upravo, je lavantinski škof dr. Ivan Tomažič 24. aprila 1941 imenoval Ivana Jeriča, župnika iz Turnišča in dekana lendavske dekanije, za prekmurskega generalnega vikarja. Vendar je Prekmurje potem prešlo v upravljanje sombotelskega škofa. Ljubljansko škofijo z 18 dekanijami sta zasedla kar dva okupatorja. Italijani so zasedli 134 župnišč skupaj z glavnim mestom, drugi del, in sicer Gorenjsko in Zasavje s 142 župnišči, pa Nemci.

Razmere v obeh slovenskih škofijah so bile v obdobju okupacije zelo različne. V lavantinski škofiji, ki so jo zasedli Nemci, so takoj izselili skoraj vse duhovnike. Škof dr. Ivan Tomažič je bil v škofijski palači v hišnem priporu in za svoje vernike ni mogel storiti ničesar. V delu ljubljanske škofije, ki so jo za-

sedli Italijani, se je duhovščina lahko prosto gibala. Cerkev je lahko delovala precej neovirano, duhovniki so pridigali v slovenščini. Nasprotno pa so Nemci v delih ljubljanske škofije, ki so jih sami zasedli, izvajali iste ukrepe kot na Štajerskem, v lavantinski škofiji. Nemci so na slovenskem ozemlju po Hitlerjevem motu "Macht mir die Untersteiermark wieder deutsch" ["Napravite Spodnjo Štajersko zopet nemško!"] prepovedali uporabo slovenskega jezika – tudi v cerkvi –, ukinili vsa slovenska društva, časopise, ukinili vse slovenske institucije, zasegli slovensko premoženje – tudi cerkveno itd. Že 10. aprila so Nemci uprizorili hišno preiskavo na sedežu škofije, v kapiteljski hiši in stolnem župnišču. Kar kmalu se je začelo preseljevanje Slovencev, pri tem so bili med prvimi tudi duhovniki, kot nosilci slovenstva. Na ozemlju Štajerske so smeli ostati samo tisti duhovniki, ki so bili leta 1914 že na tem ozemlju, druge – 366 škofijskih in redovnih duhovnikov – so Nemci najprej zaprli in jih potem izselili na Hrvaško in v Srbijo. V zaporih so duhovnike zasramovali in zasmehovali, jih pretepali in jim grozili. Duhovnike krške škofije so Nemci odpeljali najprej v Celovec in jih potem prek taborišča Št. Vid nad Ljubljano izselili. Prekmurje so najprej zasedli Nemci in izgnali slovenske duhovnike na Hrvaško, vendar so se ti kmalu lahko vrnil v madžarsko okupacijsko cono. Tudi na Gorenjskem in v Zasavju so ravnali Nemci podobno kot na Štajerskem. Od tam je bilo pregnanih 205 od 260 duhovnikov. Premoženje so Nemci zasegli, redovne hiše zaprli in redovnike izgnali. Ostale so samo usmiljenke, ki so delale v bolnici. V taborišču Dachau so bili iz ljubljanske škofije trije duhovniki, iz mariborske enajst, iz Primorske trije in skupno devet redovnikov. Nemci so ustrelili najmanj deset duhovnikov, štirje so umrli v Dachauu, osem jih je končalo v taborišču Jasenovac.

Katoliško prebivalstvo na zasedenem ozemlju je dva meseca po nemški okupaciji ostalo bolj ali manj brez verske oskrbe. S pomočjo kapitularnega vikarja krške škofije (Celovec) dr. Andreasa Rohrerja in sekovskega škofa v Gradcu Ferdinanda Pawlikowskega je bilo mogoče vzpostaviti neke vrste zasilno pastoralno pomoč. Rohrer je poslal na Gorenjsko pet duhovnikov, ki so imeli jurisdikcijo nad 131 župnijami in okoli 200.000 verniki. Ob cerkvenih praznikih, božiču, veliki noči, binkošti in vseh svetih je šlo do dvajset dušnih pastirjev iz krške škofije čez mejo na področje ljubljanske škofije – in to vsako leto do velike noči leta 1945. Sekovski ordinariat je prvotno ponudil dvanajst duhovnikov, kar ni zadostovalo. Po seznamu iz leta 1943 je razvidno, da je marca 1943 delovalo na Spodnji Štajerski 62 duhovnikov, od tega jih je 13 dobilo dopust v domači redni župniji in so bili kot vikarji stalno nastavljeni, 49 pa je bilo obmejnih vikarjev, ki so vsak drugi teden prihajali v lavantinsko škofijo. Nekaj teh duhovnikov se je kljub strogi prepovedi naučilo slovenščine.

Poleg tega je ljubljanski škof Rožman pošiljal prostovoljce – preoblečene duhovnike – prek meje. Ti so vsaj delno opravljali dušnopastirsko dejavnost v slovenskem jeziku. Seveda je to bilo nevarno, ker je nemška policija te duhovnike iskala.

V Ljubljanski pokrajini, kot so Italijani imenovali svojo okupacijsko cono, je bilo sicer politično udejstvovanje Slovencev prepovedano, ostala pa so kulturna društva, slovenski časopisi, slovenske šole in seveda tudi slovenske pridige v cerkvah. Nasploh je bilo razmerje italijanskih okupatorjev do Cerkev drugačno kot razmerje nemških, zato je Cerkev v Ljubljanski pokrajini tudi naprej dokaj normalno delovala.

Škof Tomažič svojim duhovnikom ni mogel pomagati, čeprav je takoj protestiral pri nemških oblasteh in zahteval, da duhovni-

ke izpustijo oz. da jih bolj humano obravnavajo. Edini, ki je lahko pomagal, je bil ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman. Ko je ozemlje, ki so ga zasedli Nemci, preplaval val aretacij, se je Rožman obrnil na Vatikan. Prosil je, naj se Sveti sedež zavzame pri italijanski vladi, da se bo o tem pogovorila z nemško vlado. Njegov cilj je bil zaustaviti zapiranje slovenskih duhovnikov na ozemlju, ki so ga zasedli Nemci – na Štajerskem (na prošnjo škofa Tomažiča), Gorenjskem in v Zasavju. Šlo je za 350 duhovnikov. Vendar je italijanski veleposlanik 20. oktobra 1942 sporočil, da so bile intervencije pri nemških oblasteh zaman.

Ljubljanski škof je interveniral za številne ljudi pri italijanskih oblasteh in preko Svetega sedeža: za otroke, Jude, kler, zapornike, vojne ujetnike, jugoslovanske oficirje, talce, obsojence, internirane v taboriščih Rab (Arbre), Treviso (Monigo), Renicci, Gonars. Do sedaj je uspelo identificirati okoli 1500 oseb. K tem

moramo prišteti še intervencije za razne skupine brez številk oz. imen, tako da lahko predvidevamo, da je prosil za najmanj 2000 oseb. Šele pred kratkim nam je uspelo odkriti dokumente, katere je škofija dala na razpolago odvetniku po službeni dolžnosti, dr. Alojziju Vrtačniku, del katerih smo prvič predstavili v javnosti na razstavi "Boj proti veri in Cerkvi" v Muzeju novejši zgodovine v Ljubljani. Brez dvoma podajo bolj natančno sliko njegove pomoči in s tem dopolnjujejo dokumente, ki so shranjeni v Arhivu Slovenije in Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Škofov tajnik dr. Stanislav Lenič je v svojih spominih napisal, da je bilo včasih kar 50 prošenj na dan in da je pomagal vsakemu ne glede na njegovo politično prepričanje. Med sicer že znanimi dokumenti je tudi pismo Gastone Gambarre, komandanta italijanskega XI. zbora, datirano 26. aprila 1943, ki priča, da je bilo na škofovo prošnjo izpuščenih 122 internirancev. Kmalu so Italijani

Jošt Snoj: Raj, 2008

opazili, da se je škof zavzel za vsakogar, ne glede na njegovo politično prepričanje, torej tudi za komuniste. Zato je Visoki komisar Emilio Grazioli izdal navodilo, naj obravnavajo škofova posredovanja kot posredovanja zasebnika.²

Ko je na ulici izbruhnulo odkrito nasilje in je moralo veliko Slovencev umreti, pogosto umorjenih zaradi domnevnega "izdajstva", je izrazito protikomunistično usmerjen škof ta dejanja čedalje ostreje obsojal. Izrecno je svaril pred "brezbožnim komunizmom", opirajoč se na encikliko *Divini redemptoris*. Vovsenske "likvidacije" so bile s stališča katoliške morale docela nevzdržne. Rožman je bil o zmagi zaveznikov prepričan. Nacionalsocialistični oz. fašistični diktaturi v Nemčiji in Italiji je štel za kratkotrajna pojava. Bal se je, da se bo komunizem, če bo prišel na vlado, držal na oblasti zelo dolgo. Prepričan je bil, da je treba storiti vse, da bi bilo žrtev čimmanj. Obenem pa je poskušal pri zasedbeni oblasti intervenirati za vse, ki so za to zaprosili, ne glede na njihovo prepričanje.

Ker je OF pod komunistično oblastjo poznala globoko zakoreninjenost Slovencev v katoliški veri, je skušala pritegniti tudi škofa Rožmana. Štirikrat se je obrnila direktno na njega. Prizadevanja, da bi ga pridobili, so trajala do februarja 1943. Že 20. septembra 1942 pa je dobil odkrito grozilno pismo, v katerem je poudarjeno, da je to "zadnji opomin"; pismo je bilo podpisano s "Politična eksekutiva". Dejansko je bil Edvard Kardelj še po umoru prejšnjega bana Marka Natlačena 13. oktobra 1942 mnenja, da se škof še ni dokončno odločil.³

Razmerje med KP in Cerkvijo je bilo torej že od vsega začetka zelo napeto. Ko se je Metod Mikuš odločil, da gre v partizane, in se je javil, komunisti najprej niso vedeli, kako naj reagirajo. Kardelj je moral dvakrat izdati navodilo, da ga naj ne likvidirajo. Da strah pred represalijami ni bil neosnovan, kaže Kar-

deljev dopis Mačku 1. oktobra 1942: "Duhovne v četah vse postreljajte." Število ubitih duhovnikov nazorno kaže, da se je v duhu te izjave tudi ravnalo. Med žrtvami rdečega terorja med vojno je bilo 46 svetnih in 6 redovnih duhovnikov. Če primerjamo: okupatorji so na slovenskem ozemlju s Primorsko vred ubili 24 svetnih duhovnikov in 10 redovnih.⁴

Po koncu druge svetovne vojne je bil pritisk komunistične oblasti na Katoliško cerkev na Slovenskem izredno močan. Za novo oblast je bila Cerkev notranji sovražnik številka ena, ker je ostala edina organizirana sila izven komunistične partije. Že v poročilu notranjega ministrstva novembra 1945 je označena kot "*hrbtenica vsej reakciji*".⁵ Oblast se je čutila ogrožena od moči, ki ji ni mogla do živega, ker je imela velik vpliv nad pretežno vernim prebivalstvom. Škof Vovk je to v enem od zaslišanj leta 1949, ko je bil očitno na meji svojih moči, tako formuliral: "*Cerkev bo ostala, mene in vas pa ne bo*".⁶ Oblast je hotela Cerkev najprej zatreti, podobno kot je zatrla politično opozicijo. Kmalu pa je morala spoznati, da ima Cerkev premočan zaslon v prebivalstvu, zato je spremenila svojo taktiko. Skušala je Cerkev podjarmiti in njene predstavnike v očeh vernikov moralno onemogočiti in s tem čimbolj zmanjšati njen vpliv. Pri tem so ji prišla prav vsa sredstva, pa če so bila še tako moralno vprašljiva.

Po prevzemu oblasti je "ljudska oblast" začela takoj ukrepati proti Cerkvi kot instituciji in posameznim duhovnikom, redovnikom in redovnicam ter vidnim vernikom: s hišnimi preiskavami, s stanovanjskim utesnjevanjem, brisanjem iz volilnih list, z omejevanjem verouka, z ukinjanjem cerkvenih šol, z agrarno reformo in nacionalizacijo, z omejevanjem verskega tiska, z odpuščanjem sester iz šol in bolnišnic, čeprav za njih ni bilo nadomestila, pa z množičnimi aretacijami in sodnimi procesi. V časopisih, na političnih mitingih, na radijskih postajah

in na odru se je takoj začela gonja proti duhovnikom in Cerkvi.

Vzorec za povojne montirane procese je bil brez dvoma prvi komunistični politični proces v Kočevju (9.-11. 10. 1943), ki so ga slavili kot prvi proces proti vojnim zločincem v Evropi. Za kulisami tega procesa pa so po hitrem postopku ubili nekaj sto ljudi. Višji državni tožilec major Jernej Stante je na tiskovni konferenci 20. julija 1945 napovedal udarec Katoliški cerkvi. Poudaril je, da mora slediti proces proti tistim, ki so "zlorabili religijo" v škodo osvobodilnega boja, "kar je pri nas najtežji primer sodelovanja s sovražnikom".⁷ Sledila je vrsta procesov, pri katerih so bili škofijski duhovniki in redovniki obsojeni na težke kazni. Ključni je bil brez dvoma proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946. Vojaško sodišče IV. Jugoslovanske armade ga je v odsotnosti obsodilo na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo 18 let, izgubo političnih in državljanskih pravic za dobo 10 let po izvršeni kazni ter zaplembo celotne imovine. Po pritožbi pa mu je Vrhovno sodišče odvzelo še državljanstvo.⁸ Prvi večji skupinski proces, v katerega je bila vključena tudi Katoliška cerkev, pa je bil božični proces (23. decembrer 1945), na katerem je bilo sojeno 34 obtožencem, med njimi tudi petim duhovnikom.

Od maja do konca leta 1945 je bilo v Sloveniji zaprtih najmanj 95 svetnih in redovnih duhovnikov, od tega 12 Hrvatov in trije tuji duhovniki, poleg tega še 20 redovniških bratov in najmanj 22 redovnic ter večje število bogoslovcev. Med njimi je bilo 12 vojnih kuratov, ki so bili skupaj z domobranci od Angležev vrnjeni iz Vetrinja ter dva, ki sta bila zajeta na poti na Koroško, in pa kurat Janez Jenko, ki je spremljal pri Lescah zajeti domobranski sanitetni vlak. Končali so na enem od številnih morišč po Sloveniji. Sicer je bil genocid prepovedan šele s "Konvencijo

o preprečevanju in kaznovanju hudodelstva genocida" leta 1948, v Sloveniji/Jugoslaviji je veljala od 1951 naprej, in tudi takrat zaradi Stalinovega nasprotovanja prepoved ni vsebovala dejanj proti kakšni socialni ali politični skupini, vendar tudi v letu 1945 ni bilo pravnega vakuuma. Po takratnih minimalnih standardih so omenjeni umori po mednarodnem pravu opredeljeni kot zločini proti človeštvu. V uvodu četrte Haške konvencije iz leta 1907 je tudi Martensova klavzula, pod katero so civilisti in borci v vojni v primerih, ki niso bili urejeni s pogodbenim pravom, pod zaščito mednarodnega prava kot rezultat običajev med civiliziranimi narodi, zakonov človečnosti in zahtev javne zavesti.⁹

Kar štirje duhovniki, ki so bili v koncentracijskem taborišču Dachau, so se po vrnitvi junija 1945 znašli v komunističnem zaporu: salezijanski pomočnik Janko Božič, ki je bil leta 1945 obsojen na smrt zaradi sodelovanja z okupatorjem in potem pomiloščen, lavantinski duhovnik Franc Hrastelj, ki je bil tako kot frančiškan Engelhard Štucin prehodno zaprt in avgusta izpuščen, in lavantinski duhovnik Henrik Goričan, ki je bil vključen v "božični proces" in obsojen na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom zaradi sodelovanja z okupatorjem. Leta 1949 je bil za isto dejanje obsojen na smrt, čeprav po veljavnem "Zakonu o sodnem prestopku" kazensko preganjanje za isto dejanje ni bilo dovoljeno. Tudi Hrastelj, ki je bil sicer avgusta 1945 amnestiran, je bil leta 1948 na Okrajnem sodišču Maribor obsojen na 10 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom. Sestra Akvina Bojc je skusila nemške in komunistične zapore. Marca 1945 so jo zaprli Nemci, ker je iz Leonišča ušel politično sumljiv bolnik, Ozna pa jo je iz neznanih razlogov za nekaj dni zaprla maja in ponovno septembra 1945. Potem je delovala na raznih sestrskih postojankah v Makedoniji in Srbiji. Udba ji je povsod sledila. Končno je bila junija 1948 v Beogradu

aretirana. Bila je vključena v proces proti že omenjenemu duhovniku Goričanu. Sodišče ji je med drugim očitalo pomoč "*organizatorjem in pobudnikom izdajstva na Slovenskem*" in nasprotovanje "ljudski oblasti". Obsojena je bila na 13 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Umrla je 6. aprila 1951, dva dni potem, ko so jo iz zavora smrtno bolno pripeljali v bolnišnico.¹⁰

Sodišča niso bila neodvisna in nevtralna. V nasprotju s pravnimi državami je bilo v Sloveniji/Jugoslaviji sodstvo v rokah vladajoče partije in je uresničevalo samo njene cilje. V preiskavi, med procesom in v zaporu so bile kršitve človekovih pravic na dnevnem redu. Sicer so bile v jugoslovanski ustavi z dne 31. januarja 1946 zagotovljene človekove pravice, med njimi tudi enakost državljanov ne glede na spol, narodnost, raso in religijo, pa tudi svoboda vesti, svoboda izvrševanja veroizpovedi na podlagi ločitve Cerkve in države, svoboda mišljenja, tiska, zbiranja in demonstriranja ter nedotakljivost osebe in stanovanja, vendar je bila v njej tudi odločba, po kateri je oblast te pravice lahko omejila, kadar so se "*zlorabile*" za spodkopavanje ustavnega reda in v antidemokratske namene. Praktično je to bil instrument v rokah tajne policije in drugih varnostnih organov, s katerim so v skladu s potrebami komunistične partije vsak čas lahko kršili temeljne človekove pravice. Boris Kraigher je to jasno povedal: "*Svobodo more uživati samo tisti človek, ki je dozorel za tako svobodo in ki je vreden take svobode, glede večine duhovnikov pa ne bi upal trditi, da so jo popolnoma vredni.*"¹¹

Ozna si je takoj po vojni prisvojila trojne naloge, namreč obveščevalno, vlogo tajne policije in kazenske preiskave. Formalno je sicer bila v tej zadnji vlogi podrejena javnemu tožilstvu, v resnici pa je prav nasprotno delovala povsem samostojno. Aleksander Ranković je bil dejanski vrhovni šef javnega tožilstva, organizacijski sekretar CK KPJ in no-

tranji minister, pod čigar pristojnost je spadala Uprava državne varnosti (UDV oz. Udba) od marca 1946. Udba je razvila postopek, katerega cilj je bilo obtoženčevo priznanje. Da je dosegla priznanje domnevne krivde, je uporabila različna represivna sredstva, med njimi samico, temnico, nočna zasliševanja, lakoto, katastrofalne higienske razmere itd. Tožilstvo je dobilo vpogled v gradivo šele, ko je Udba končala preiskavo in poslala na tožilstvo predlog o postavitvi pred obtožbo. Pred tem je izvedla selekcijo gradiva in izločila vse, kar bi lahko razbremenilo obtoženca, po potrebi pa je tudi skonstruirala lažne obtožbe. Kot primer naj služi Alojzij Vrhnjak, župnik v Ribnici na Pohorju. Postopek proti njemu je bil poskus moralne diskreditacije škofa Držečnika. Umrl je za posledicami zavora v mariborskem zaporu marca 1950.¹² Po letu 1951 se je preiskava prenesla v pristojnost sodišč, vendar se partija ni odrekla vplivu na sodstvo, kar se kaže že v tem, da je sodnik poleg strokovnih kvalifikacij moral biti "*vdan ljudstvu in stvari socializma*".¹³ Za Katoliško cerkev, ki je bila v očeh partije glavni ideološki nasprotnik, nekako do srede petdesetih let ni bilo kakšnih posebnih sprememb. Ne samo, da so se odvijali številni politični procesi proti duhovnikom, redovnikom in vernikom, prišlo je tudi do fizičnih obračunavanj. Najbolj odmeven je bil zažig ljubljanskega pomožnega škofa Antona Vovka 20. januarja 1952 v Novem mestu.

Če si predočimo, da je bilo v omenjenem obdobju povprečno nekaj manj kot 1000 duhovnikov in to primerjamo s sodnimi postopki in upravnimi ukrepi, ugotovimo, da je pretežna večina duhovnikov imela težave z oblastjo. Od konca vojne pa do leta 1961 se je kar 429 duhovnikov znašlo na zatožni klopi, še več pa jih je bilo aretiranih. Od teh 429 duhovnikov je bilo 339 duhovnikov kaznovanih z zaporno kaznijo, 73 jih je bilo denar-

no kaznovanih. Nekateri so bili kar večkrat obsojeni na zaporne kazni, npr. škofov tajnik Božidar Slapšak, kanonik in poznejši ljubljanski nadškof Jože Pogačnik in Henrik Goričan. Denarno kaznovanje v kazenskih postopkih se začne šele leta 1951; kaznovanih pa je bilo 73 duhovnikov. Duhovniki so bili obsojeni na nesorazmerno visoke kazni, medtem ko so pravi kriminalci za umore in rope dobili veliko nižje kazni. Devet duhovnikov je bilo obsojenih na smrtno kazen, štirje so bili tudi dejansko usmrčeni. Peter Križaj in Franc Cerkovnik, ki sta bila na "božičnem procesu" obsojena na smrtno kazen, sta bila justificirana leta 1946. Februarja 1949 sta bila v Črnomlju na smrtno kazen obsojena tudi Alfonz Jarc in Viljem Savelli. Medtem ko je znano, da je bil Savelli usmrčen leta 1949, še danes ni razčiščeno, kdaj je bil Jarc. Na smrt so bili obsojeni tudi salezijanec Martin Jurčak in Leopold Klančar leta 1946, Henrik Goričan in Jožko Kragelj leta 1949 in žužemberški dekan Karel Gnidovec leta 1952. Vsi pa so bili potem pomiloščeni. Poleg tega so bili na smrt obsojeni in amnestirani še salezijanski pomočnik Božič, na Divizijskem vojaškem sodišču v Ljubljani hrvaški duhovnik Ivan Perhan in na Divizijskem vojnem sudu v Tuzli usmiljenka s. Eleuterija (Marija) Raspor.

Poleg procesov, v katere je bila Cerkev vključena skupaj z drugimi organizacijami, strankami, ustanovami, vojaškimi skupinami – npr. božični, Rupnikov/Rožmanov in Bitenčev –, je bila vrsta skupinskih duhovniških in redovniških procesov: frančiškanski, Leničev, proti sestram v Lichtenthurnu, proti lazaristom v Celju, proti slovenjbistriškim sestram in magdalenkam iz Studenic, jezuitski, tolminski, Šolar-Fabijanov itd. Procesi proti duhovnikom in redovnikom so bili pogosto na cerkvene praznike ali okoli njih. Obsojeni so bili zaradi delovanja med vojno, zaradi rušenja obstoječe državne ureditve, iz gospodarskih razlogov, zaradi sodelovanja s

križarji, pobega oz. pomoči pri pobegu, članstva v Katoliški akciji, zaradi sovražne propagande, vzbujanja verske nestrpnosti, zlorabe svobode opravljanja verskih opravil, iz moralnih razlogov, ker niso bili pripravljeni kršiti spovedne molčečnosti itd.

Verske svobode kljub ustavnemu čl. 25, ki je zagotavljal svobodo vesti in veroizpovedi, ni bilo. Oblast je zlorabila "ločitev Cerkve in države" za izključevanje duhovnikov, redovnikov in vernikov iz javnega življenja, preprečevala je birme, procesije in sploh vsako javno manifestacijo vernosti na Slovenskem, obenem pa je podpirala močno protiversko in proticerkveno propagando. Cerkevni tisk je bil zelo omejen. Izgovor je bil, da je zmanjkalo papirja oz. da so se delavci v tiskarni uprli tiskanju religioznih tekstov. Kaznivih dejanj proti duhovnikom in redovnikom oblast ni preganjala ali pa samo navidezno, ker jih je ali sama organizirala, bila v nje vpletena ali jih je odobraval. Navedemo nekaj primerov:

1. Po priključitvi dela goriške škofije Jugoslaviji je od okrajnega komiteta KPS organizirana množica jeseni 1947 kar dvakrat pregnala administratorja goriške škofije Franca Močnika iz jugoslovanskega ozemlja, prvič 19. septembra in dokončno 12. oktobra.
2. Ko je drhal 20. januarja v Novem mestu škofa Vovka polila z bencinom in ga zažgala, ga milica ni branila. Odmev v svetovnem tisku je bil precejšen, prav posebno seveda v zamejskih katoliških časopisih. Prav zato in ker so od vsepovsod prihajali telegrami in pisma, ki so z Vovkom sočustvovali, obenem pa izrazili svoje zgražanje nad dogodkom – med drugimi je kar 45 ameriških škofov, nadškofov in kardinalov poslalo telegrame –, je bil eden od storilcev, namreč tisti, ki je škofa polil z bencinom, obsojen pogojno na deset dni zapora.¹⁴

Jošt Snoj: Kristus in Adam, 2007 - 2008

3. Načrtovan napad na mariborskega škofa pri Hrastniku septembra 1951 je spodletel, ker je škof pravočasno zvedel, da se nekaj pripravlja in je šel na birmo iz Dola pri Hrastniku delno s kolesom in delno peš.
4. Valentin Oblak, župnik iz Preske, je bil 21. septembra 1951 sredi noči ustreljen skozi okno.
5. Dne 15. avgusta 1951 je nekdo zgodaj zjutraj v cerkvi na Ptujski gori z nožem lažje ranil mladega romarja. Miličniki niso iskali storilca – to kaže na to, da je bil *agent provocateur* iz vrst Udbe –, preiskovali pa so župnišče, uprizorili mučna večdnevna zasliševanja, zaplenili denar, ki je bil namenjen obnovi cerkve, aretirali kaplana in tri sestre, župnika večkrat upravno kaznovali in končno incident zlorabili za to, da so z odločbo Sveta za kulturo in prosveto v Ljubljani njihov objekt spremenili v muzej.
6. Na prijavljeno procesijo sv. Rešnega telesa na Vrhniki 19. 6. 1949, ki jo je vodil kaplan Ivan Merlak, so prihrumeli tanki z izgovorom, da imajo vaje. Krožili so okoli cerkve in zasledovali procesijo. Le

s težavo je kaplan Merlak z monštranco po procesiji prečkal cesto in jo varno prinesel v cerkev. Tank mu je sledil do četrte stopnice.

Udba je koordinirala tudi administrativne postopke. Po navodilih, ki so jih dobili poverjeniki za notranje zadeve, so se vsi organi notranje uprave za vsakega posameznega duhovnika dosledno morali dogovarjati z okrajnim pooblaščencom Udbe. Upravni postopki proti različnim dejavnostim – verouku, tisku, vzgoji, procesijam itd. – so močno ovirali delovanje Cerkve. Do leta 1961 je bilo izrečenih najmanj 1411 upravnih kazni v skupnem znesku 5,315.000 din ter 95 z zaporno kaznijo – skupaj 1450 dni.¹⁵

Duhovniki, ki med vojno niso bili na svojem službenem mestu, so do sredi leta 1950 potrebovali dovoljenje Ministrstva za notranje zadeve, tudi tisti, ki so jih Nemci deportirali na Hrvaško in Srbijo, oz. ki so jih poslali v koncentracijska taborišča. Take pristanke je poznala samo Slovenija. Ko pa so od konca julija 1950 pristanke začela izdajati poverjeništa za notranje zadeve, teh niso potrebovali samo tisti, ki so prihajali iz drugih republik, izgnani, in tisti, ki so prišli s prestajanja zaporne kazni, temveč tudi novomašniki. Sicer pa se organi uprave že prej niso držali svojih lastnih navodil.

Komunistična oblast je od vsega začetka načrtno onemogočala poučevanje verouka. Kateheti so za poučevanje verouka potrebovali posebno dovoljenje pristojnega sveta za kulturo in prosveto okraja, v katerem je bila šola. Mnogi takega dovoljenja niso dobili, ali pa šele proti koncu šolskega leta, tako da je pouk izpadel vse leto. Kjer verouka v šolah ni bilo, ker duhovniki niso dobili dovoljenja za poučevanje, so začeli poučevati v cerkvah in tudi v župniščih. Do ukinitve verouka v vseh šolah 1. februarja 1952¹⁶, je bilo večje število duhovnikov upravno kaznovanih zaradi kršitve javnega reda in miru.

Izvajal se je precejšnji pritisk na verne laike, predvsem učitelje, profesorje, višje uradnike itd. V šolah se je postavljalo marksistično ateistično ideologijo kot temelj vsega izobraževanja in vzgajanja. Mnogi verni učitelji so imeli težave v svojem poklicu in so bili iz šol odstranjeni.

Kot edina organizirana sila izven komunistične partije po drugi svetovni vojni, je bila Katoliška cerkev vse do prevrata 1990/91 za komunistično oblast notranji sovražnik številka ena. Tega sovražnika je oblast skušala, če že ne uničiti, vsaj v očeh pretežno vernega slovenskega prebivalstva moralno onemogočiti. Paleta represivnih ukrepov je bila zelo široka, segala je od umora, montiranih procesov, izsiljevanja, administrativnih posegov, zapostavljanja v šolah, na univerzi, v službi, vse do različnih sredstev propagande – v njo je vpregla tudi zgodovinarje. Režimski zgodovinarji so Cerkev pavšalno obtoževali kolaboracije z nacional-socialističnim in fašističnim okupatorjem. Še na trilateralnem pedagoškem srečanju, ki je bilo na Osojskem jezeru in v Dobrni decembra 1996, je znan slovenski zgodovinar trdil, da je bila večina duhovnikov upravičeno sodno kaznovana.

Ideološki in propagandni boj proti Katoliški cerkvi se je po padcu komunizma v Sloveniji še nadaljeval. In to ne samo v političnih strankah, ki so si prisvojile protikatoliško politiko zveze komunistov. Tam seveda posebno. Tako je podpredsednik SD, profesor politologije na FDV, dr. Igor Lukšič, šel celo tako daleč, da je pod plaščem znansitvenosti, v tradiciji nekdanje Udbe, pošiljal svoje študente na dan volitev k verskim obredom, da zabeležijo izjave predstavnikov verskih skupnosti in spremljajo obnašanje vernikov. Velik del slovenske javnosti je še vedno mnenja, da je poseganje Cerkve v socialno, vzgojno, izobraževalno, kulturno, gospodarsko in politično dejavnost po 7. členu Us-

tave, ki določa *“Država in verske skupnosti so ločene”*, nedopustna. Pozabijo pa na drugi del istega člena. *“Verske skupnosti so enako-pravne; njihovo delovanje je svobodno”*. V slovenski javnosti, predvsem v publicistiki, še vedno prevladuje nestrpnost do Cerkve, ki gre pri nekaterih celo tako daleč, da iščejo vzroke za medvojne in povojne zločine v prispevkih teološkega profesorja iz konca 19. stoletja, Antona Mahniča, poznejšega krškega škofa, da ne govorimo o absurdnih razlagah *“ločitve države in Cerkve”*, katerih namen je izključevanje članov Katoliške cerkve iz javnega življenja, kakor je enotno ugotovila tudi Mešana krovna komisija Rimskokatoliške cerkve in Vlade Republike Slovenije 23. junija 1996. Država med komunističnim režimom ni bila svetovnonazorsko nevtralna, kot je sicer v demokratičnih državah, temveč je temeljila na marksistično-ateistični ideologiji. In še danes je zelo razširjena miselnost, da mora država temeljiti na ateizmu. Tak zamegljen pogled je seveda predvsem produkt ateistične indoktrinacije šolstva in publicistike v času komunističnega režima, ki sta ljudem vcepila mišljenje, da je Cerkev reakcionar na in opij za ljudi. Več kot pet desetletij je prevladovala interpretacija NOB in povenega časa, ki jo je potrebam komunistične oblasti prirojilo režimsko zgodovinopisje, kar je bilo usodno predvsem na pedagoškem področju. Več generacij je zraslo s to falsifikacijo, ki je mnogim narodnozavednim katoliško usmerjenim Slovencem vtisnil pečat kolaboracije.

Mariborski pomožni škof Peter Štumpf je od septembra 2006 do maja 2007 naštel 225 negativnih prispevkov o Katoliški cerkvi, pri tem pa ni upošteval podlistkov.¹⁷ Zakaj je prikaz Katoliške cerkve v Sloveniji še danes tako pomankljiv, da je kot rdeča cunja v bikoborbi? Pojavljajo se številni miti in zmote, tako npr. okoli čarovniških procesov, o kolaboraciji in grabežljivosti, o nevarnosti ka-

toliških šol, ki so tako trdno zasidrani, da so delno povsem rezistentni proti vsakemu argumentu ali dokazu. Tak enostranski prikaz se drži celo v resni publicistiki in strokovni literaturi, tudi v zgodovinopisju. Po mnenju celjskega škofa dr. Anton Stresa, ki je pri Slovenski škofovski konferenci pristojen za reševanje odprtih vprašanj z državo, je to *“le ponavljanje vzorca iz komunističnih časov”*. Ko je šlo za sporazum s Svetim sedežem, za davčno zakonodajo, zakon o verski svobodi itd., tako Stres, *“smo bili vedno priče istemu manevru – zastraševanje pred nevarnostjo Cerkve. Ena izmed preverjenih metod nasprotnikov Cerkve in demokratizacije pri nas je, da skušajo prikazati katoliško Cerkev kot nekoga, ki stalno ogroža slovensko državo in demokracijo, zato jo je pač treba imeti kot potencialnega sovražnika ...”* Negativen prikaz Katoliške cerkve srečujemo tudi drugod po Evropi, vendar je odnos do nje v Sloveniji drugačen kot v Zahodni Evropi, kjer obstaja vendarle konsenz o tem, da so karitativne in pedagoške dejavnosti krščanskih Cerkva – tudi katoliške –, predvsem pa vrednote, ki jih zastopajo, izredno pomemben družbeni prispevek, ki utrjuje temelje demokracije.

Tine Hribar v jubilejni številki *Nove revije* piše, da je osnovna dilema obstoječe ustavne krize v EU vprašanje, *“ali naj se Evropa še naprej hrani predvsem iz krščanskih korenin, torej tudi iz korenin klerikalnega biblijskega monoteizma in njegovih poobčevalnih in izobčevalnih pretenzij ... ali pa naj se regenerira na podlagi svoje civilne religije in svetovnega etosa.”* In, da je *“moderna Evropa, skupaj z nacionalnimi državami kot porokom človekovih pravic in državljskih svoboščin, ... zrasla na podlagi antiklerikalnega razsvetljenstva.”* Justin Stanovnik v svoji analizi ta Hribarjev *“upor”* proti Cerkvam, predvsem proti katoliški, označi kot *“izstop iz zgodovine”*. Seveda ni skrivnost, da Evropa ne temelji samo na razsvetljenstvu, ampak da ima prav tako grške

in rimske korenine, pa seveda judovske, predvsem pa krščanske. Kako je Hribar mogel spregledati, da se je kodeks človekovih pravic, ki je temelj Evropske skupnosti, razvil predvsem na podlagi krščanskih vrednot, ki daleč presegajo "minimalni skupni imenovalac vseh svetovnih religij oziroma civilizacij", za katerega se Hribar zavzema? "Osrednja vrednota vsake krščanske morale," tako teolog Ivan Štuhec, "je dostojanstvo človekove osebe in iz spoštovanja do osebe izvira celoten koncept modernih človekovih pravic."

Odkar je virulentna diskusija o vrednotenju totalitarizmov, pa pred kulisami okoli 600 evidentiranih t. i. zamolčanih grobišč ter zločinov, ki jih je povzročila revolucija med in po vojni, se pojavlja med zgodovinarji, sociologi, publicisti tudi teorija o četrtem totalitarizmu – "klerofašizmu" oz. "katoliškem oz. klerikalnem totalitarizmu" –, kot nekaj primerljivega nacizmu, fašizmu in komunizmu. Bil bi naj celo povod za zločine, ki jih je zakrivil komunizem. Ta argumentacija je v uporabi predvsem kot relativizacija komunističnih zločinov, pa tudi kot diskreditacija drugače mislečih. Njena varianta je tudi trditev, da sta bili partija in Cerkev enako intolerantni, ker pa je bila po vojni partija na oblasti, je bila seveda Cerkev "tarča terorja". Če bi torej bila Cerkev na krmilu, bi bilo obratno. Ne glede na absurdnost trditve se zgodovino pisje ne ukvarja s tem, kaj bi bilo, če bi bilo.

Druga razlaga, ki tudi služi relativizaciji zla, delno jo uporabljajo isti kot prejšnjo, pa je, da je boljše vizez nekaj povsem drugega, kot sta nacizem in fašizem, saj je promoviral ženske in nudil socialno zaščito. Tukaj gre za relativizacijo zla. Taki argumenti močno spominjajo na argumente, ki jih uporabljajo simpatizerji Hitlerja (npr. "Autobahn", polna zaposlenost).

Nekateri pa se sploh zavzemajo za to, da bi se naj nehali ukvarjati s preteklostjo – in

s tem popolnoma prekrili zločinskost prejšnjega režima. V zadnjem intervjuju za časopis *Večer* prvi slovenski predsednik kritizira polarizacijo na Slovenskem, ki "jemlje energijo, potrebno za razvoj, in usmerja pozornost v preteklost, zato da se prikrije odsotnost vizije za prihodnost"¹⁸, kot da bi bila mogoča prihodnost, če ne poznamo svojih korenin.

1. Stéphane Courtois u.a., *Das Schwarzbuch des Kommunismus 2. Das schwere Erbe der Ideologie*, München, Piper Verlag, 2002.
2. Več v: Tamara Griesser-Pečar and France Martin Dolinar, *Rožmanov proces*, Ljubljana, Družina, 1996, 151-173, 253-270; Tamara Griesser-Pečar, Rožmanova posredovanja pri okupatorju, v *Rožmanov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Celje, Mohorjeva družba, 2003, 301-314; NŠAL, Zapuščina škofa dr. Gregorija Rožmana, Prezidialni arhiv.
3. T. Griesser-Pečar, *Razdvojeni narod. Slovenija 1941-1945*, Ljubljana, 2004, 188.
4. France Martin Dolinar, Duhovniki v primežu revolucije, v: *žrtve vojne in revolucije*, ur. Janvit Golob et al., Ljubljana, Državni svet, 2005, 65-66.
5. AS 1931, Letna poročila RSNZ, 067722, 1. II. 1945.
6. AS 1931, Mikrofilmi Sove, Lm 0141424, zaslišanje 15. 8. 1949.
7. AS 1931, Mikrofilmi Sove, Lm 0176858.
8. Več o tem: Tamara Griesser-Pečar in France Martin Dolinar, *Rožmanov proces*, Družina, Ljubljana, 1996.
9. Več o tem: Dieter Blumenwitz, *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941-1946)*, Celovec-Ljubljana-Dunaj, 2005.
10. AS 1931, Poimenska evidenca kaznovanih duhovnikov, statistični pregled 1945-1961.
11. AS 1529 Boris Kraigher, Opravljanje verskih poslov in običajev katol. cerkve po načelih, kakor jih je posatil IV. kongres Ljudske fronte.
12. Več o tem: *Cerkev na zatožni klopi*, 529-532.
13. Roman Ferjančič in Lovro Šturm, *Brezpravje. Slovensko pravosodje po letu 1945*, Ljubljana, Nova revija, 1998, 29, 46-55.
14. Tamara Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi. Sodni procesi, administrativne kazni, posegi 'ljudske oblasti' v Sloveniji 1943 do 1961*, Ljubljana, Družina, 2005, 707.
15. AS 1931, Poimenska evidenca.
16. *Slovenski poročevalec*, št. 23, 27. I. 1952.
17. *Družina*, št. 31, 5. 8. 2007.
18. *Večer*, 2. 8. 2008. 42.